

HÓDI SÁNDOR

Nyolcvan év kisebbségben

Az 1919. szeptember 10-én Saint Germain en-Layes-ban aláírt békeszerződés kijelölte az újonnan létrehozott országot, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (SHS) határait. Az egykori Magyar Királyságból - a horvát területeket figyelmen kívül hagyva, amelyek 1.102-től Magyarországhoz tartoztak - 210.031 négyzetkilométert csatoltak el egy tollvonással, figyelmen kívül hagyva az elcsatolt területeken élő népek számarányát és akaratát. Akkoron a közel húsz ezer négyzetkilométeres Délvidék nemzetiségi térképe is igen tarka képet mutatott. Az itt élő másfél millió főt közel egyenlő arányban, harminc-harminc százalékban alkották magyarok és szlávok, több mint húsz százalékban németek és kisebb hányadban más nemzetiségek. A kérdéses időpontban az 1.519.013 fő közül 546.000 fő vallotta magát szerb nemzetiségűnek, ami számukra elegendő jogcím volt, hogy igényt formáljanak erre a területre.¹ Ez az abszolút kisebbségben levő nép próbálta maga alá gyűrni, erőszakosan uralni és asszimilálni az SHS-hez csatolt népcsoportokat. Az adott számarányok mellett erre egyetlen módszer kínálkozott: a terror. Ennek a politikának lett szenvedő alanya az a közel hatszázezer fős magyarság, amely nyolc évtizedes hányattatás után gazdaságilag megtörve, politikailag széttzilálva, lélekszámát tekintve felére csökkenve lépett be a harmadik évezredbe.

A gyilkosságokkal és börtönnel fenntartott parancsuralom már a kezdet kezdetén szembeállítja a szerbekkel az erőszakosan hozzájuk csatolt más népeket. Belgrád politikájától semmit sem lehetett várni. A szerb politika, amelynek 1918-tól Jugoszlávia széthullásáig az etnikailag homogén állam megteremtése lebegett a szeme előtt, mindvégig értetlenül és ellenségesen fogadta a horvátok, szlovének, macedónok, albánok nemzeti mozgalmait, még ha azok az alkotmány keretei között maradtak is. Még az iskoláztatásra, nyelvhasználatra vonatkozó igényeket is a "hálátlanság" és az "ellenséges" érzület jelének tekintették, ennél fogva mindenféle nemzeti jellegű szerveződést, ahogyan csak lehetett, igyekeztek fékezni, letörni. A szerb politikai ve-

zetés gyakorlatilag még ma sem, a második Jugoszlávia széthullását követően sem látja be, hogy az általuk egykoron (nagyhatalmi segédlettel) legyűrt népek nem tarthatók az idők végeztéig gyarmati sorban.

Az adott helyzetben szerveződésre és politikai taktikázásra a délvidéki magyarságnak volt legkevésbé esélye. Önerejéből nem sokat tehetett, a nagyhatalmak pedig nem akartak sanyarú sorsáról tudomást venni, hiszen elvakultságukban ők maguk idézték azt elő. A szerb kormány viszont mindent megtett, hogy a délvidéki magyarságot vagyonából kiforgassa, jogaitól megfosssa, kultúráját elsorvassza.

Az elcsatolást követően az SHS-ben a közel négy százalékot kitevő magyar kisebbséget a parlamentben tizenhárom mandátum illette volna meg, ehelyett egyet kapott. Az az egy sem szabad választással, a magyar választópolgárok akaratából jutott mandátumhoz, hanem kinevezés által, illetve a kormány szolgálatában álló figuraként. 1922-ben megalakult a Magyar Párt, amely névlegesen négy-öt évig fennállott, működését azonban Belgrádból gyakorlatilag lehetetlenné tették, mígnem 1927-ben véglegesen betiltották. Ezt követően a délvidéki magyarság több emberöltőn keresztül, egészen 1991-ig, meg volt fosztva az önálló politikai szerveződés lehetőségétől.

A politikai elnyomást követte a társadalmi lecsúszás, a nyelvi kultúra elsorvadása. Gazdasági téren az elnyomás a magyar pénzüzetek felosztásával és a földreformmal járt, amelynek során a magyarság kezén levő földek fele szerb kézre került. A magyaroktól elkobzott földre a kormányzat Délvidék kolonizálásának első lépéseként 74.188 szerbet telepített. A magyar hivatalnokok, tisztviselők ezreit bocsátották el munkahelyükről, helyükre - és minden államilag jól fizetett hivatalba - szerbek kerültek. Ez alól nem képeztek kivételt a színmagyar települések sem. A nagy- és középbirtokokat szétszabták, az egyházi és magyar köztulajdont képező épületeket kisajátították, a magyar gazdasági életet az adópolitikával megfojtották.

Az SHS az iskolák államosításával halálos csapást mért a magyar nyelvű oktatására is. 1918-ban a Délvi-

déken majdnem hétszáz magyar iskola működött. Két év alatt ez a szám a negyedére csökkent. A magyarok oktatása a szerb iskolákban létesített párhuzamos tagozatokon történt. A népesség számaránya szerint 1.228 párhuzamos osztályt kellett volna létrehozni, ehelyett Vajdaság területén összesen 452 működött. A magyar felekezeti iskolákat államosították, a magyar tanító és tanárképzést sokáig nem engedélyezték. Hosszú harc és küzdelem után a helyzet később változott valamelyest, az alapvető trend azonban - a magyar tannyelvű iskolák leépítése - ma is folytatódik. A legutóbbi tíz évben például több mint húsz magyar tannyelvű általános iskolát zártak be. De ott is, ahol még működnek, többnyire csak a nevükben magyar tannyelvűek, hiszen a tantárgyak jelentős részét szerbül oktatják.²

Az elmúlt nyolcvan esztendőben - a homogén szerb nemzetállam létrehozását célul tűző politikai programként - szervezeten folyt Bácska és Bánát kolonizálása. A mindenkori szerb kormány tudatosan és tervszerűen tömegesen telepítette a szerbeket Vajdaságba. A telepéseknek, hogy minél jobban meggyökeresedjenek az új helyen, nagy vagyontokat adtak és különféle előjogokat, adómentességet biztosítottak. Az állam házakat adott nekik, felszerelést, állatokat, amellezt az elhelyezkedést illetően minden közhivatalban, közintézményben, vállalatban elsőbbség illette őket. A bevándorlás ma is tart, az elmúlt tíz év alatt a szerbek újabb százezrei érkeztek Vajdaságba. Koncentrációjuk egyes településeken oly mértékben megnőtt, hogy azt semmiféle kisebbségvédelmi politikával sem lehet többé semlegesíteni. Az elszerbesített közösségekben a magyar tannyelvű oktatás megszűnt, a magyarság megélhetési lehetőség nélkül maradt, s két lehetőség közül választhat: vagy asszimilálódik, vagy kivándorlásra kényszerül.

A szerbek betelepítésével párhuzamosan folyt a magyarság kiszorítása, elszegényítése, megfélemlítése. Az elcsatolást követően közel 40.000 magyart utasítottak ki az országból, főként a kisebbség vezetésére hivatott középosztálybelieket. Emellett a magyar földműves réteg elszegényedése, az iparos és kereskedőréteg letörése, az értelmiség megfélemlítése és meghurcolása nagyon sok szerencsétlen embernek adott vándorbotot a kezébe. Senki sem tudja pontosan megmondani, hogy az elcsatolt területekről 1918-tól 2001-ig hányan települtek át Magyarországra vagy vándoroltak ki Nyugatra. Tény, hogy a délvidéki magyarok száma felére csökkent ez alatt az idő alatt, miközben a szerbek és más délszláv népek létszáma megduplázódott.

A két világháború között jelentős volt a Jugoszláviából Magyarországra és Nyugatra irányuló migráció, a második világháború végén a magyar lakosság ellen irányuló deportálást és népiertást követően ismét drasztikus mértéket öltött a kivándorlás³. A szülőföld ilyen tömeges elhagyására ezután az elmúlt években került sor a Jugoszlávia széthullását kísérő háborúk és az erőszakos mozgósítások folytán.

A II. világháborút lezáró párizsi békeszerződés megerősítette korábbi igazságtalan döntését. Ennek következményeként a legsúlyosabb megpróbáltatást a délvidéki magyarság számára kétségkívül az 1944-es véres események jelentették, amelynek során egyes becslések szerint tízezer, más források szerint több mint negyvenezer magyart mészároltak le Tito partizánjai. A témával foglalkozó publikációk többnyire mint megtorlásról beszélnek a vérengzésekről, a megszállt területek visszavétele utáni "hideg napokra" utalva. Ezzel voltaképpen tompítani igyekezzenek a bűncselekmény súlyát és jelentőségét. A népiertásnak, mint az emberiség elleni bűncselekménynek a megállapítása helyett arról próbálnak meggyőzni bennünket, hogy a védtelen magyarság affektív reakcióknak esett áldozatul, amelyben voltaképpen maga is vétkes. Tünet értékű, hogy a megtorlás szót nem a szerbek találták ki a maguk mentségére, hanem az oktalan büntudattal terhelt magyarok, talán attól a naiv elképzeléstől vezérelve, hátha némi bűnrészesség átvállalásával a szerbeket is belátóbbá lehet tenni bűneik vonatkozásában. Minő tévedés! A szerbek egyáltalán nem akarnak tudomást venni a történelekről. Amellett azért is hamis és félrevezető megtorlásról beszélni, mert az nem felel meg a tényeknek. Tito partizánjait nem bosszú vezérelte, hanem ugyanaz a szándék, ami miatt a közelmúltban a muzulmánokra és albánokra is kezet emeltek. Etnikai tisztogatás történt '44-ben is, meg az elmúlt években is, azzal a különbséggel, hogy közben megváltozott a világ, és nem hajlandó szemet hunyni felette.

Persze vannak történészek, akik tisztán látják, hogy a magyarság '44-ben politikai megfontolásból vált a szerbek áldozatává.⁴ Azt hogy tudatos és tervszerű népiertásról volt szó, egyértelművé teszi Ivan Rakovina vezérőrnagynak, a katonai közigazgatás parancsnoka 1944. október 22-i felhívása, amelyben "a nemzeti jövő és e területek délszláv jellegének megőrzésére" hivatkozva indokolta a katonai közigazgatás bevezetésének szükségességét.⁵ A cél Délvidék nemzeti összetételének megváltoztatása volt, ezt szolgálták az ún. tisztogató akciók, amelyeknek több tízezer ártatlan magyar esett áldozatul.

Ezt a célt szolgálta a németek és magyarok kitelepítése és munkatáborokba való elhurcolása, majd később a katonai alakulatokba és munkaszázadokba való besorolása.

1945 elején még a magyarok teljes kitelepítésének a terve foglalkoztatta a jugoszláv vezetőket. 1945 őszén Sreten Vukosavljević településügyi miniszter már „csak” a magyarok korlátozott mértékű kitelepítésére tett javaslatot. Elegedőnek látta volna nyolcvanezer magyar kitelepítését. 1946 szeptemberében a Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Edvard Kardelj között létrejött megállapodás ennek a felére csökkentette volna a kitelepítendő magyarok számát, negyvenezer magyarnak kellett volna „önkéntes és kölcsönös” lakosságcsere keretében elhagynia szülőföldjét. A lakosságcserenek 1947-ben kellett volna megkezdődnie, erre azonban a szovjet-jugoszláv viszony megromlása miatt már nem került sor. A jugoszláv vezetés a likvidálás helyett végül a magyarok új államba és új rendszerbe történő „beintegrálása” mellett döntött, amit tűzzel-vassal keresztül is vitt. A németeknek, mint tudjuk, nem volt ilyen „szerencsájük”.

A szerb hatalom a délvidéki magyarságtól teljes politikai azonosulást és maximális lojalitást várt el. Az együttműködési készség az előzmények után nem is hiányzott a magyarok részéről. Annál is inkább, mivel 1945 végétől a Magyarország és Jugoszlávia közötti feszült viszony fokozatosan normalizálódott, és - egykori szóhasználatával élve - baráttá vált. 1947-ben aláírták a magyar-jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt, de már 1948-ban, a Tájközlő Iroda konferenciája után, amelyen Tito szembe került Sztálinnal, a kapcsolatok valamennyi szocialista országgal, így Magyarországgal is ellenségesse váltak és megszakadtak. Végül 1957 után a két ország kapcsolata hivatalosan normalizálódott, a gyakorlatban azonban Jugoszlávia nyugati kapcsolatai és el nem kötelezett politikája miatt továbbra is feszült maradt.

A titói korszak valamelyest engedett a szorításon, amelynek ellenében illetékesek az állam kisebbségekről való gondoskodásáról. Az ügyes kirakatpolitikának köszönhetően sikerült elhitetni a külvilággal, hogy Jugoszláviában példa értékű a nemzeti kérdés megoldása, ahol a kisebbségek nagyobb jogokat élveznek, mint bárhol másutt Európában. Eközben tilos volt bármilyen jellegű érdekvédelem és kulturális szerveződés, és a hatalommal lojális rétegtől eltekintve, amely a nemzettudat feladása ellenében viszonylagos jólétre tett szert, a magyar népesség többségének hihetetlen mértékű szenvedésben és sérelemben volt része.

Az elmúlt tíz esztendő megpróbáltatásairól, az ese-

mények közelsége miatt, aligha szükséges szólnunk. A nagyszerb nacionalizmus fellángolásával kegyvesztetté vált a jugoszlávság ideológiáját felvállaló korábbi privilegizált réteg is, így aztán a délvidéki magyarság egy emberként vesztette el lábát alól a talajt. A helyzet ma sem jobb, csak éppen más nótá járja.

Dióhéjban ennyi a hányattatás története. Arról, hogy a mindennapok valóságában mit jelentett ez a nyolcvan esztendő, az idegen államba való hosszú és fájdalmas beilleszkedési folyamat mit takar, milyen árat követelt és milyen áldozatokkal járt, gyakorlatilag semmit sem tud a nyilvánosság. Ezekre az élettapasztalatokra, életélményekre, családi és egyéni drámákra nem volt kíváncsi sem a politika, sem az irodalom, sem a tudomány. A nemzeti hovatartozással kapcsolatos minden érzés és gondolat szigorúan tabu tárgyát képezte egészen a közelmúltig, Jugoszlávia felbomlásáig. Ez a kollektív amnézia súlyos nyomokat hagyott a magyarság lelki- és gondolatvilágában, jellemében, magatartásában.

Sokan leírták, elmondták, hogy Trianont követően a magyar élniakarás megroppant. Az az élniakarás, amely korábban állítólag ellenállt minden viharoknak, s amelynek köszönhetően a magyarság minden balsors ellenére talpra állt. Talpra állt, mert szíve és lelke tele volt hittel, hazája és nemzete iránti hűséggel. Így látja ezt a költői képzelet, amelynél az élet minden biztonnal sokkal összetettebb.

Más népek nehezen értik meg, hogy mit jelent Trianon a magyar népnek, a magyar léleknek. Talán a szerbek fognak legelőbb erre az érzésre ráismerni, ha néhány év múlva beléjük hasít az iszonyú fájdalom a Triglav havas csúcsainak, a kék Adriának, az ohridi tónak, a bölcsőjüknek tekintett Rigómezőnek az elvesztése miatt. Ilyen iszonyú megélni a magyarságnak Erdély elvesztését, a Felvidék, Délvidék és Kárpátalja idegen kezekbe kerülését.

Az elvesztett területek nemcsak földet jelentenek, területvesztést, hanem a lélek sérülését is. Vennék el Angliától Wellst, Skóciát, Franciaországtól Bretagne-t, a németektől Bajorországot, az olaszoktól Lombardiát, s kanyarítsanak le mellé az országok testéből akkora karéjakat, mint az egykori Magyarország testéből, meglátnák hogyan törik meg vele az az életerő, amely ezeket a népeket magasba emelte. A csonka Magyarország nemcsak a térképen, a lelkekben is ott hordja csonkaságát, hiszen húsz lakosából hetet idegen uralom alá kényszerítettek, és nincsen család, amely valamely családtagját, rokonát, barátját ne vesztette volna

el.⁶ Vannak emberek, akik ha csődbe jutnak, elkeseredésükben képesek saját életük kioltására is. A népek lelkén ugyanilyen nehezen gyógyuló, az önpusztítás jegyeit mutató sebet tud ütni, ha méltánytalannak érzi azt a helyzetet, amelybe kerül.

Vannak, akik szerint nem Szent István ezer éves államának feldarabolása okozta a magyar lélek megroppanását, hanem fordítva: a magyar lélek elbizonytalanodása, a nemzet szellemi tévelygése, a téves politika vezetett a történelmi szerencsétlenséghez. Lehetséges. Kéznél a szerbek példája, hogyan vált a jobb sorsra érdemes nép nyolcvan évre visszanyúló rossz politikájával saját balsorsának a kovácsává. Nehéz elhessegetni magunktól azt a gondolatot, hogy miként a lélek betegsége sokszor előtte jár az egyes szervek sorvadásának, a népek szellemi hanyatlása is előtte jár balsorsuknak, pusztulásuknak. Ez is olyasmi, mint a tyúk vagy a tojás dilemmája: nehéz megmondani, hogy mi volt előbb. Kétségtelen viszont, hogy a komor és nehéz idők megtörik a szolgasorba kényszerült népek lelkét. Meglehet-e úszni lelki sérülések nélkül a kisebbségi létet? Az emberi természet sokféle, így a tünetek is mások és mások, de a félelem, a függőség, a kiszolgáltatott helyzet ilyen vagy olyan formában, de sebet üt az ember lelkén. Ez az, amit a lélektan morbus minoritatis néven szokott emlegetni.

Az első nemzedéket még nem lehetett megtörni. Őket még egybeforrasztotta a sorsközösség tudata, a közös érdek, az ellenállás, a dac. A jogtiprókkal keményen szembenézve állták a súlyos megpróbáltatásokat. Az idő azonban megtette a magáét. A nagyszülők szívóssága a múlté, az utánuk jövő generációk lélekben megroppantak, erőt vett rajtuk a puhaság, beletörődés, fásultság. A közösség szellemi ereje megtört, az élet az egyéni érdekek mentén szerveződik, ennek megfelelő a tudatzavar, az erkölcs fellazulása, a politikai viszonyok kuszáltsága. A délvidéki magyarság nem egy nagy család többé, nem összeszokott testvéri közösség, amely a közös célok megvalósulására törekedne.

A nyolcvan esztendő alatt a magyar szellemet részben megfojtották, részben felőrölte magát. A magyar iskolarendszer és művelődési intézmények felszámolása a nemzeti kultúra és szellemiség szempontjából szörnyű következményekkel járt. Az anyanyelvi analfabétizmus, a műveletlenség, a szellemi igénytelenség széles néprétegeket tett bizonytalanná nemzeti múltjában és erkölcsi magatartásában. Az elemi és középiskola diákjai között ma fehér hollónak számít az, aki a helyesírással tisztában van, a folyékony olvasás és fogal-

mazás pedig az érettségizett diákok számára is nagy megpróbáltatás.

Az egyszerű emberek rémisztően közömbösek lettek nemzeti létük vonatkozásában. Sérült nemzet- és identitástudatuk miatt könnyű prédáivá váltak mindenféle propagandának: a kommunizmus eszméjének, a jugoszlávság ideológiájának, az internacionalizmusnak, mint ahogyan ma is együgyűen felülnek különféle hamis és hazug szólamoknak. Stabil magyarságtudattal rendelkező, a nemzettel sorsközösséget vállaló, annak felemelkedésén fáradozó értelmiség híján ez nem is alakulhatott másként.

A délvidéki magyarság többször is vezető réteg nélkül maradt. Az értelmiséget mindig megtizedelték, meghurcolták, szétszórták, elűzték, vagy addig taposták, míg kezes báránnyá nem vált. A régiek helyére felkapaszkodó, paraszt és iparoscsaládból származó első generációs értelmiségiek, mire diplomához jutottak, magyarságuk vonatkozásában többnyire komplexusossá váltak. Részben a magyar nyelvű és szellemiségű iskolák hiánya miatt, részben a más nyelvi és kulturális környezetbe történő beilleszkedés során elszenvedett sérelmek következtében. A pozicionált értelmiség politikai-ideológiai szerepvállalása miatt még inkább meghasonlott önmagával: lojalitását bizonyítandó igyekezett a magyarságot elriasztani múltjától, hagyományaitól, legfőképpen a nemzetben való gondolkodástól, így aztán a külső ellenségnél is jobban hozzájárult a délvidéki magyarság felmorzsolódásához és asszimilálódásához.

Létszámához viszonyítva elképesztően sok költővel és íróval dicsekedhet ez a maroknyira zsugorodott népesség, íróink azonban (kevés kivételtől eltekintve) sok mindenről írnak, csak egy dologról nem, és arról sohasem, nevezetesen annak a szerencsétlen kisebbségnek a hányattatott sorsáról, amelynek maguk is részei. Ellentétben az erdélyi, felvidéki írókkal, nálunk nem születtek írói művek arról, hogyan forgatták ki apáinkat jogaikból és javaikból. Nem téma, hogy a testvérek, rokonok, ismerősök közül hányan és hogyan estek áldozatául az erőszaknak. Az sem, hogy milyen veszélyeket, buktatókat rejtett a kisebbségi sors magában. Mint ahogyan nem ihlették meg íróinkat a nehéz helytállás szív- és torokszorongató ritka kivételes példái sem. De nem szóltak a passzív ellenállásról, arról a fölöslegesnek látszó viaskodásról sem, amelynek a nemzetükhöz ragaszkodó emberek igen sok anyagi és erkölcsi kárát látták. Arról sem akartak tudomást venni írástudóink, hogy milyen mély letargiába esett az egész Délvidék

magyarsága, milyen drasztikusan csökken a népesség száma, miként romlik szellemi és fizikai állapota, az értékrendszerében, szemléletében okozott torzulások miatt hogyan válik káros szenvedélyek rabjává, s hogyan pusztul, vesz és széled szét a nagyvilágban.

Miféle politikai kábulatnak volt rabja - és rabja ma is - értelmiségünk, amely egy képzeletbeli, virtuális világ miatt nem hajlandó tudomást venni sem a kisebbségi sorsban töltött nyolcvan esztendőről, sem a bennünket körülvevő kökemény valóságról? Márpedig, ha a valóságos élmény kimarad a kollektív és nemzeti emlékezetből, ez olyan, mintha annak a pusztta tényét is tagadnánk, hogy egy bizonyos történelmi helyzet szereplői: szenvedő alanyai és cselekvő részesei voltunk.

Pedig jelen voltunk és jelen vagyunk. A nyolcvan éves elnyomatás ellenére a kisebbségbe taszított ma-

gyarság nemcsak pusztta létét tudta biztosítani, hanem a rá nehezedő politikai nyomás, a gazdasági háttérbe szorítás, a társadalmi felemelkedést szolgáló iskolák, intézmények, politikai érdekképviselő hiányában is meg tudott maradni, itt-ott szerezni is valamit. Igaz, csak hihetetlen szívóssággal, munkabírással, takarékos-sággal, önmegtagadással. És hallgatással. Az elszenvedett sérelmekről, bántalmakról, az ütlegekről, megaláztatás-ról, a félelemben és kiszolgáltatottságban eltöltött élet-ről még a végső tiszteltetés során sem esett szó.

Ám hiába a makacs hallgatás Trianonról, az első és második világháborút követő időszakról, az elmúlt nyolcvan esztendőben kialakult tabuk és mítoszok fölött eljárt az idő. Sok minden, amiről eddig csak szűk családi körben lehetett suttogva beszélni, mára már része a kollektív emlékezetnek és közgondolkodásnak.

¹ Dr. Tóth Pál Péter: Jugoszláviából Magyarországra. In: Fészekhágyó vajdaságiak. MTT, Szabadka 2001.

² E sorok írója annak idején a nagybecskereki Második Vegyes Főgimnáziumban végezte tanulmányait.

³ A magyar tannyelvű osztályokban számos tantárgyat szerb nyelven tanítottak, többek között a biológiát, fizikát, filozófiát...

⁴ Id. mű.

⁵ Igaza van Sajti Enikőnek, amikor azt állítja, hogy a 44-es vérengzésekre nem a szerbekbe kódolt valamiféle zsigeri ösztön miatt került sor, ahogyan azt Cseres Tibor sugallja a Vérbosszú a Bácskában című könyvében, hanem politikai megfontolásból.

⁶ Lásd Sajti, id. mű.

⁷ Raffay Ernő Trianon titkai, Budapest, Püski

